

Левченко Інна
(Переяслав-Хмельницький)

**МІЖНАРОДНЕ НАУКОВЕ СПІВРОБІТНИЦТВО
ПРИРОДНИЧИХ ТА МЕДИЧНИХ ТОВАРИСТВ КИЇВЩИНИ
(ДРУГА ПОЛОВИНА ХІХ – ПОЧАТОК ХХ ст.)**

У статті висвітлюються особливості організації освітніх закордонних подорожей членів Київського товариства дослідників природи, Фізико-математичного товариства та Київського товариства лікарів у другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. На основі аналізу законодавчих документів, архівних матеріалів, загальної, а також медичної періодики розглянуто планування, види, джерела фінансування, спрямованість освітніх закордонних подорожей науковців досліджуваного періоду.

Особливу увагу приділено науковим відрядженням вітчизняних учених до провідних наукових центрів Німеччини, Франції, Австро-Угорщини, Італії, Великої Британії, Бельгії, Швейцарії та інших країн.

Ключові слова: освітні закордонні подорожі, члени товариств, закордонні відрядження, стажування.

У ХІХ ст. Україна визначила свій орієнтир на входження в освітній простір Європи. Актуальності набувають питання інтернаціоналізації вищої освіти, що передбачає міждержавне переміщення студентів і викладачів за спеціальними програмами вищих навчальних закладів. Вивчення й аналіз закордонних подорожей фундаторів та представників вітчизняної природничої та медичної освіти дозволить поступово відновити накопичений упродовж певного часу педагогічний досвід і сприяти формуванню мобільності сучасних науковців.

Цікавий фактичний матеріал стосовно міжнародної культурно-просвітницької та наукової діяльності викладачів Київського університету Св. Володимира у ХІХ-ХХ ст. було опубліковано у ґрунтовному дослідженні О. Іваненко [8]. Напрями освітніх подорожей за кордон та їх роль у підготовці фахівців природничої та медичної сфери знань було висвітлено у публікаціях окремих вітчизняних дослідників [3; 7].

Мета статті – висвітлення особливостей організації освітніх закордонних подорожей членів природничих і медичних товариств Київщини у другій половині ХІХ – на початку ХХ ст.

Відрядження до провідних наукових центрів Європи були невід’ємною складовою для підготовки професорів з числа російських та українських науковців. Повертаючись із-за кордону, науковці сприяли поширенню у вітчизняній науково-освітній системі елементів європейської університетської освіти та культури, що ґрунтувалися на сформульованих В. фон Гумбольдтом ідеях академічних свобод (свободи викладання й навчання) та єдності навчального процесу з науково-дослідною діяльністю [8, с. 6].

Освітня реформа Російської імперії, відображена в університетському статуті 1863 р., була пов’язана із завданнями подолання її відставання від провідних держав світу за темпами науково-технічного й економічного розвитку. Згідно зі статутом, суттєво розширювалися повноваження університетської Ради, що отримувала право обирати ректора, деканів, професорів; факультетськими Радами надавалась можливість визначати кращих випускників для підготовки до професорського звання; дозволялося залучати до викладацької роботи позаштатних приват-доцентів; вводилися нові кафедри, збільшувалася кількість штатних професорів; вирішувались питання стосовно закордонних відряджень з числа науковців тощо.

Упродовж 60-х рр. ХІХ ст. серйозною перепорою на шляху розвитку науки й освіти в Російській імперії була проблема нестачі кваліфікованих науково-педагогічних кадрів. Стурбованість наукової інтелігенції з приводу відсутності конкурсів при заміщенні вакантних посад в університеті відображалась на сторінках тогочасної періодики, де навіть згадувалося про невтішну перспективу припинення діяльності університетів [16,

с. 52]. Кардинальні зрушення в системі підготовки вітчизняних фахівців відповідно до найсучасніших вимог європейської науки були можливі лише методом навчання молодих учених у провідних зарубіжних науково-освітніх центрах.

Звернення до європейських наукових традицій, стажування у зарубіжних установах були невід'ємною складовою підготовки професорсько-викладацьких кадрів Університету Св. Володимира. Університетська Рада визначала строк перебування вчених за кордоном і схвалювала інструкцію з переліком рекомендованих дисциплін, університетів, професорів, а також строки подання звітів. Протягом відряджень науковці отримували можливість прослухати курси лекцій, вивчити новітні методики викладання наукових дисциплін, зібрати матеріали для самостійних досліджень.

Як форма науково-методичного пізнання закордонні поїздки науковців розпочалися ще у 20-х рр. XIX ст. Так, протягом 1818-1824 рр. стажування в Парижі проходив майбутній член природничого товариства І. К. Абламович, який удосконалював свою освіту з хімії, фізики та природничої історії. З 1838 р. він обіймав посаду ординарного професора по кафедрі фізики [2, с. 2]. Пощастило простажуватися у Західній Європі під керівництвом французьких природознавців Ж.-Б. Елі де Бомона, П.-А. Дюфренуа, Л.-К. Прево, П.-Л.-А. Кордье у 1845 р. і природознавцю К. М. Феофілактову [2, с. 801-802]. Під час відрядження він відвідував лекції відомих науковців та поглиблював свою природничу освіту.

Протягом 1843-1846 рр. відомий науковець О. Г. Тутковський відвідав Німеччину та Францію, де ознайомився з методикою викладання природознавства, встановив особисті зв'язки з місцевими вченими [6, арк. 77 (зв.)]. Підвищивши свою кваліфікацію, науковець був призначений ад'юнктом по кафедрі загальнонародного правознавства.

Відомий природознавець, організатор перших всеросійських з'їздів К. Ф. Кесслер у 1845 р. відвідав Відень, Мюнхен, Цюрих, Страсбург, Лейден, Амстердам, Франкфурт, Готу, Геттінген, Брауншвейг, Гамбург, Лейпциг і Париж. За час відрядження природознавець побував у зоологічних садах, музеях, кабінетах і прийшов до висновку, що слід більше уваги приділяти розведенню в зоосадах риб, рідкісних тварин, які залишалися малодослідженими [3, с. 469]. До речі, фінансову допомогу для закордонного відрядження надало університетське правління у розмірі 600 крб. сріблом [5, арк. 1-2].

Наукове відрядження до Німеччини, Франції та Англії у 1846 р. здійснив ординарний професор по кафедрі анатомії О. П. Вальтер. Метою його поїздки було ознайомлення з новітніми досягненнями вчених у галузі анатомії та органічної хімії. Найбільше науковця цікавило формування, систематизація і зберігання анатомічних та фізіологічних колекцій [6, арк. 76].

Більшого розмаху закордонні відрядження науковців набули з 50-х рр. XIX ст. Київське товариство природознавців, Київське фізико-математичне товариство та Товариство київських лікарів вважали за необхідне відправляти своїх членів у закордонні відрядження, які сприяли зміцненню міжнародних зв'язків у природничій та медичній сферах. Звичайно, фінансувати відрядження своїх членів товариства в повній мірі не могли, тому розраховували на підтримку університету та Міністерства народної освіти.

Член природничого товариства, професор кафедри прикладної математики І. Рахманінов у 1858 р. був відряджений за кордон. У Берліні він ознайомився з принципами навчального процесу в ремісничому інституті та будівельній академії. За час перебування в Німеччині вчений вивчав специфіку діяльності французьких підприємств із виробництва локомотивів, парових машин, локомотивів, оптичних інструментів, телеграфів, машин з електричними двигунами. І. Рахманінов відвідав лекції провідних науковців, налагодив зв'язки з істориком математики, професором М. Кантором і автором досліджень з геометрії і лінійної алгебри професором Л. Гессе. Цікаві знайомства відбулися на 34-у засіданні Товариства німецьких натуралістів, які радо вітали російського колегу на своєму зібранні [7, с. 53].

Наступного року вчений прибув до Бельгії. Ця подорож справила на І. Рахманінова незабутнє враження, адже він мав можливість відвідати машинобудівний завод компанії «Коккеріль» (м. Серенг), Товариство доменних печей у м. Угре, промисловий музей, льонопрядильні фабрики. Цінним досвідом для науковця стали лекції, проведені в Королівському інституті м. Лондона визначним англійським фізиком, основоположником вчення про електромагнітне поле М. Фарадеєм. Під час перебування в Англії І. Рахманінов скористався можливістю відвідати Royal Society (Королівське товариство), Society of Arts (Товариство мистецтв), Society of Engineers (Товариство інженерів), Society of Architects (Товариство архітекторів). І. Рахманінова зацікавив досвід поєднання теоретичної і практичної освіти в Королівському коледжі та Університетському коледжі. У Великобританії науковця вразили виставка сільськогосподарських машин, знамениті лондонські доки, підприємства з виробництва пароплавів, місцева система водопроводів тощо [11].

Пощастило І. Рахманінову постажуватися і в Сполучених Штатах Америки. Відвідавши низку навчальних закладів, установ, заводів, підприємств, учений налагодив зв'язки з професорами Гарвардського університету, інженерами, механіками. Значною подією для науковця стало обрання його членом Американського товариства для поширення науки. Переслідуючи наукову мету свого перебування за кордоном, київський математик намагався відвідати якнайбільше установ та підприємств, приклади яких можна було наслідувати у себе на Батьківщині. Наукові установи Вашингтона надзвичайно вразили І. Рахманінова, а саме: Patent-Office (акумулювалися всі винаходи Сполучених Штатів Америки); Smithsonian Institution (Смітсонівський інститут); Coast-Survey (науковий заклад для дослідження узбережжя); Топографічне бюро; Національна обсерваторія [11, с. 14]. Учений намагався налагодити тісні контакти з науковими установами, розуміючи, що співпраця з ними принесе багато користі процвітанню Російської імперії.

У 1859-1860 рр. активний член Київського товариства природознавців Д. Абашев під час закордонного відрядження до Гейдельберзького університету мав можливість прослухати повний курс неорганічної хімії видатного німецького хіміка-експериментатора Р.-В. Бунзена [13].

Після закінчення у 1860 р. медичного факультету Київського університету Св. Володимира член медичного товариства, помічник прозектора кафедри анатомії В. А. Бец за рекомендацією професора А. П. Вальтера був направлений на стажування у провідні клініки Європи. За кордоном молодий фахівець успішно попрацював у відомих вчених Бунзена, Гельмгольца та Кирхгофа в м. Гейдельберзі. Багато нового він дізнався від науковців Брюке, Гиртля, Людвіга у м. Відень. Цікавим з наукової точки зору виявилось знайомство з провідним науковцем міста Вюрцбург Келлікером [1].

Варто зазначити, що професор зоології К. К. Кесслер, намагаючись улаштувати з'їзди природодослідників в Російській імперії на зразок європейських, часто відвідував такі заходи в інших країнах. 1860 р. науковець узяв участь у з'їзді природознавців і лікарів у місті Кенігсберзі. В першу чергу К. Кесслер відзначив високий рівень організаційної роботи зібрання, який полягав у фінансуванні розважальних програм (заміські поїздки), в улаштуванні обідів, оплаті проживання учасників у приватних квартирах, врученні делегатам подарунків.

У своєму виступі К. К. Кесслер відзначив важливість проведення з'їздів природознавців та лікарів, які сприяють налагодженню зв'язків, обміну думками та спостереженнями між ученими, заохочення їх подальших досліджень, розвитку видавничої співпраці та блискучого піднесення природничих і медичних наук [9]. Також вчений ознайомив делегатів з науковими дослідженнями, які проводив протягом останніх років. У складеному звіті К. Кесслер закликав запозичувати досвід німецьких колег Російською імперією, де ізольованість учених, особливо з провінції, згубно позначалася на стані наукових досліджень і з цього приводу писав: «Неймовірно сумно для природознавця-фахівця не мати можливості усного обміну думками з іншими спеціалістами, ніколи не

чути слів схвалення чи заохочення на адресу своїх занять від людей, які вміють дати їм повну оцінку; потрібно йому володіти великою енергією, щоб у такій самотині не вдатися в апатію, а зберегти свіжість духу й бажання працювати» [9].

Активний член Київського медичного товариства, професор патологічної фізіології Ю. Мазон при сприянні Ради Київського університету у 1861 р. вирушив у закордонну поїздку з профорієнтаційною, просвітницькою та науковою метою. Поставлені завдання медик виконав, оглянувши колекції патологічного музею у Бреславі; встановивши зв'язки із знаменитим німецьким ученим-патологом, засновником целюлярної патології Р. Л. Вірховим; консультиуючись з питань патологічної анатомії з професором О. Вебером; оглянувши музеї, шпиталі, фабрику з виробництва мікроскопів у Парижі; відвідавши медичні заклади Франкфурта й Дрездена; познайомившись у Відні з багатьма знаменитими вченими, зокрема, К. Рокитанським й І. Опольцером [10].

Розуміючи відсталість Російської імперії у проведенні лікувальних та профілактичних заходів, доцент по кафедрі акушерства, член медичного товариства І. Лазаревич у 1861 р. вирушив переймати науково-практичний досвід до Відня, Праги, Берліна, Вюрцбурга, Бонна, Парижа. Закордонне відрядження полягало у прослуховуванні лекцій найвидатніших німецьких, австрійських, чеських і французьких медиків. Вчений також оглядав колекції анатомічних і патологічних препаратів, вивчав нові медичні інструменти. Присутність І. Лазаревича на кількох операціях дало можливість вивчити принцип роботи гальванокаустичного апарата Лейтера та познайомитись з професором К. Брауном, який спеціально для нього виклав курс лекцій з оперативного акушерства. Цікавий та корисний досвід член Київського медичного товариства отримав у Празі, відвідавши акушерську клініку загальної лікарні й дитячу лікарню Франца Йосифа; у Берліні – гімнастико-ортопедичний інститут доктора Беренда [12, с. 22]. Велике враження на І. Лазаревича справило знайомство зі знаменитим німецьким ученим-акушером Ф. В. Сканцові та бонським професором акушерства Г. Кіліана. Знайомство з відомим хірургом Ш.-М.-Е. Шассеньяком відбулося під час закордонної поїздки до Парижу [7, с. 62].

Відень і Берлін у той час вважалися найголовнішими європейськими центрами, що поширювали медицину на всю Німеччину [15, с. 26]. Саме сюди у 1861 р. був відправлений у закордонне відрядження член медичного товариства Л. Горецький. Науковця вразила велика кількість медичних закладів, створених при медичному факультеті Берлінського університету. Із числа допоміжних медичних установ Л. Горецький відвідав анатомічний театр, фізіологічну лабораторію, медичний і хірургічний поліклінічні заклади, а також хірургічну, офтальмологічну й акушерську клініки. З цього приводу Л. Горецький у листі зазначав: «Взявши до уваги всі ці наукові засоби, ми не будемо дивуватися, що в Берліні можуть сформуватися вчені фахівці, імена яких відомі всьому світу. Дійсно, мало міст, що володіють такою кількістю закладів і мають стільки засобів до медичної освіти» [15]. Розуміючи важливість допоміжних медичних закладів, яких у Російській імперії не вистачало, Л. Горецький закликав своїх однодумців переймати досвід європейських колег та ініціювати відкриття лікарняних закладів. Значну увагу київський вчений приділив аналізу теоретичного викладання в берлінських науково-освітніх закладах приватної патології і терапії. Він також ознайомився з роботою лікувально-оздоровчих закладів і вивчав терапевтичну дію джерел Францесбада, Марієнбада, Карлсбада [7, с. 63].

На тлі загальної картини поживалення міжнародної співпраці науковців університетів Російської імперії у 1860-х рр. з боку адміністративних органів не завжди приділялася належна увага визначним подіям європейського наукового життя. Під загрозою була поїздка члена медичного Товариства Х. Я. фон-Гюббенета до Франції у 1862 р. Причиною хвилювань стала фінансова сторона, яка призначалася виключно членами Вченої ради університету. Оскільки розгляд цього питання відбувався влітку, в період відпусток, це могло призвести до «зловживань на користь однієї особи» [17]. Матеріальне питання було вирішено і Х. Я. фон-Гюббенет вирушив на конгрес офтальмологів у Парижі, де мав

змогу ознайомитися з новітніми тенденціями розвитку західноєвропейської офтальмології та станом розробки найбільш актуальних проблем медичної науки. Значення подібних міжнародних наукових форумів професор вбачав передусім у налагодженні особистих зв'язків між ученими з різних країн світу. У конгресі взяли участь французькі, німецькі, австрійські, італійські, бельгійські, російські, чеські, грецькі, португальські, американські та єгипетські офтальмологи [4, с. 63]. Перебіг конгресу став яскравою ілюстрацією стану розвитку тогочасної офтальмології, він сприяв порушенню нових актуальних проблем, популяризації наукових досліджень та виявленню прогалин у них.

Таким чином, провідними формами міжнародних зв'язків членів природничих і медичних товариств Київщини були наукові відрядження з метою вдосконалення освіти; обмін музейними експонатами, наочним навчальним приладдям, лабораторним обладнанням, літературою; участь київських учених у роботі зарубіжних наукових центрів. Обмін науковою інформацією – невід'ємна складова прогресу європейської науки, забезпечувався вченими наукових товариств Київщини шляхом реалізації спільних із країнами Західної Європи дослідницьких проектів.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Бец В. А. – родоначальник учения о цитоархитектонике коры мозга [Електронний ресурс]. – Режим доступа: / [http:// health-ua.com/article/3626.html](http://health-ua.com/article/3626.html) .
2. Библиографический словарь профессоров и преподавателей Императорского Университета Св. Владимира (1834-1884) / Ред. В. С. Иконников. – К., 1884.
3. Владимирский-Буданов М. Ф. История императорского Университета Святого Владимира / М. Ф. Владимирский-Буданов. – К., 1884. – Т. 2.
4. Гюббенет Х. Я. фон. Об офтальмологическом конгрессе в Париже с 30 сентября по 4 октября 1862 года / Х. Я. фон Гюббенет // Университетские известия. – 1862. – № 9. – С. 63.
5. ДАК. – Ф. 16. – Оп. 381. – Спр. 51. – Арк. 1-2.
6. ДАК. – Оп. 465. – Спр. 64. – Арк. 76.
7. Іваненко О. А. Міжнародні зв'язки університету св. Володимира (60-ті рр. ХІХ ст.) / О. А. Іваненко // Український історичний журнал. – 2011. – № 1. – С. 52-70.
8. Іваненко О. А. Університети України в міжнародних наукових зв'язках Російської імперії (друга половина ХІХ – початок ХХ ст.) / О. А. Іваненко. – К.: Інститут історії України, 2013. – 375 с.
9. Кесслер К. Ф. Краткий отчет о собрании германских естествоиспытателей и врачей, бывшем в 1860 году в Кенигсберге / К. Ф. Кесслер // Университетские известия. – 1861. – № 1. – С. 140.
10. Краткий отчет по Университету св. Владимира за 1862-63 уч. г. // Университетские известия. – 1862. – № 9. – С. 51.
11. Краткий очерк о путешествии профессора Рахманинова // Университетские известия. – 1861. – № 2 (октябрь). – С. 7.
12. Лазаревич И. Заметки о путешествии за границу с ученой целью / И. Лазаревич // Университетские известия. – 1862. – № 1. – С. 22.
13. Отчет и речь, читанные в торжественном собрании Университета св. Владимира 30-го августа 1861 года. – К., 1861. – С. 8.
14. Отчет профессора Рахманинова о Лондонской всемирной выставке // Университетские известия. – 1862. – № 2. – 26 с.
15. Письма из чужих краев адъюнкта по кафедре частной патологии и терапии Людовика Горецкого // Университетские известия. – 1863. – № 2. – С. 26.
16. Протоколы заседаний Совета 2 и 23 ноября, 14 и 19 декабря // Университетские известия. – К., 1862. – № 11-12. – С. 52.
17. ЦДАК України. – Ф. 707. – Оп. 28. – Спр. 313. – Арк. 3-4 (зв.).

REFERENCES

1. Bets V. A. – rodonachalnik ucheniya o tsitoarkhitektonike kory mozga [Elektronniy resurs]. – Rezhim dostupa: / [http:// health-ua.com/article/3626.html](http://health-ua.com/article/3626.html).

2. Bibliograficheskiy slovar professorov i prepodavateley Imperatorskogo Universiteta Sv. Vladimira (1834-1884) / Red. V. S. Ikonnikov. – K., 1884.
3. Vladimirskiy-Budanov M.F. Istoriya imperatorskogo Universiteta Svyatogo Vladimira / M. F. Vladimirskiy-Budanov. – K., 1884. – T. 2.
4. Gyubbenet Kh. Ya. fon. Ob oftalmologicheskom kongres se v Parizhe s 30 sentyabrya po 4 oktyabrya 1862 goda / Kh. Ya. Fon Gyubbenet // Universitetskie izvestiya. – 1862. – № 9. – S. 63.
5. DAK. – F. 16. – Op. 381. – Spr. 51. – Ark. 1-2.
6. DAK. – Op. 465. – Spr. 64. – Ark. 76.
7. Ivanenko O. A. Mizhnarodni zviazky universytetu sv. Volodymyra (60-ti rr. XIX st.) / O. A. Ivanenko // Ukrainskiy istorichnyi zhurnal. – 2011. – № 1. – S. 52-70.
8. Ivanenko O. A. Universytety Ukrainy v mizhnarodnykh naukovykh zviyazkakh Rosiiskoi imperii (druha polovyna XIX – pochatok XX st.) / O. A. Ivanenko. – K.: Instytut istorii Ukrainy, 2013. – 375 s.
9. Kessler K. F. Kratkiy otchet o sobranii germanskikh estestvoispytateley i vrachey, byvshem v 1860 godu v Kenigsberge / K. F. Kessler // Universitetskie izvestiya. – 1861. – № 1. – S. 140.
10. Kratkiy otchet po Universitetu sv. Vladimira za 1862-63 uch. g. // Universitetskie izvestiya. – 1862. – № 9. – S. 51.
11. Kratkiy ocherk o puteshestvii professora Rakhmaninova // Universitetskie izvestiya. – 1861. – № 2 (oktyabr). – S. 7.
12. Lazarevich I. Zametki o puteshestvii za granitsu s uchenoy tselyu / I. Lazarevich // Universitetskie izvestiya. – 1862. – № 1. – S. 22.
13. Otchet i rech, chitannye v torzhestvennom sobranii Universiteta sv. Vladimira 30-go avgusta 1861 goda. – K., 1861. – S. 8.
14. Otchet professora Rakhmaninova o Londonskoy vseмирной vystavke // Universitetskie izvestiya. – 1862. – № 2. – 26 s.
15. Pisma iz chuzhikh kraev adyunkta po kafedre chastnoy patologii i terapii Lyudovika Goretskogo // Universitetskie izvestiya. – 1863. – № 2. – S. 26.
16. Protokoly zasedaniy Soveta 2 i 23 noyabrya, 14 i 19 dekabrya // Universitetskie izvestiya. – K., 1862. – № 11-12. – S. 52.
17. TsDIAK Ukrainy. – F. 707. – Op. 28. – Spr. 313. – Ark. 3-4 (zv.).

Левченко И. Международное научное сотрудничество естественных и медицинских обществ Киевщины (вторая половина XIX – начало XX вв.).

В статье освещаются особенности организации образовательных заграничных путешествий членов Киевского общества естествоиспытателей, Физико-математического общества и Киевского общества врачей во второй половине XIX – начале XX вв. На основе анализа законодательных документов, архивных материалов, общей, а также медицинской периодики рассмотрено планирование, виды, источники финансирования, направленность образовательных заграничных путешествий ученых исследуемого периода.

Особое внимание уделено научным командировкам отечественных ученых в ведущие научные центры Германии, Франции, Австро-Венгрии, Италии, Великобритании, Бельгии, Швейцарии и других стран.

Ключевые слова: образовательные зарубежные путешествия, члены обществ, заграничные командировки, стажировки.

Levchenko I. International scientific cooperation natural and medical societies Kyiv region (second half XIX-XX beginning of the twentieth century).

The article highlights the particular organization of educational trips abroad members of the Kiev Society of Naturalists, Physical and Mathematical Society and the Kiev Society of Physicians in the late nineteenth – early twentieth century. Based on the analysis of legal documents legal documents, archival materials, general periodical, medical periodicals considered planning, types, funding, direction of travel of the foreign educational researchers studied period.

Particular attention is paid to national scientific mission scientists to leading research centers in Germany, France, Austria-Hungary, Italy, Great Britain, Belgium, Switzerland and other countries.

Keywords: educational travel abroad, members of societies, foreign missions, training.

Одержано 2.10.2015.